

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

ՌԵԺԶ. 1867 — ՔԱՆՆԵՐՈՐԴ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ. — ՄԱՐՏ

ՓՈՔՐԻԿ ՀՐԱՇԱԼԻՔ ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԵԱՆ

Մեծ հրաշալիք Աստուծոյ.

Համաշխարհական արուեստահան, դիսին պալատը բաւական ատեն է որ բարձրացուց յօգս իր խոյակները, սիւները և տանիքը. կանաչութիւնը սկսած է ծածկել Արիսեան դաշտը. զովորար և ցայտուկ ջրեր կը խոխոջան այն տեղերը ուր ատենօք քամիի թեթև փրշմունքէ մը չոր փոշին կը բարձրանար: Քիչ մը սովորութեամբ և երևակայութեամբ ամեն մարդ կրնայ ըմբռնել և գուշակել այս վիթխարի չէնքս: Արիսեան դաշտէն անդին լեռ մը կար յրողատէրոյ անունով՝ ի յիշատակ մեծ պատերազմի և փառաւոր յաղթութեան մը. յրողատէրոն աներևոյթ եղաւ և հիմա ուրիշ բան չէ բայց եթէ ընդարձակ դաշտ մը հարթ հաւասար այն անբաւ դաստակերտին ուր Եւրոպայի և աշխարհիս ամեն խորշերէն պիտի գան կենցաղօգուտ հնարագէտներ.

ըր, բայց նաև սնտիավաստակ հնարագէտը ալ: Քանի մը օրէն այս երկնաբերձ պալատիս մէջ պիտի տեսնաս նոյն գմբէթներուն տակ հանճարոյ ամենէն աւելի չնաշխարհիկ գիւտը և մարդկային անմոութեան ամենէն աւելի ծաղրական բանը. հոս քովէ քով պիտի կենան սնուցանող արօրները և մազ ներկելու համար զարշահոտ ջրերը. վարդէ շինուած օծանելիք մը աչքիդ պիտի հանդիպի այն մեծ գործիներէն մէկուն քով, որոնք մարդուս մարմնոյն մէջ ամենէն աւելի ծածկեալ հիւանդութիւնները կը հետազօտեն: Ծիծաղական նիւթերու գալով՝ կը լըսենք որ Ամերիկացի մը փայտէ ձի մը շինել է որ շատ աւելի համբաւաւոր պիտի ըլլայ քան զայն՝ յորում պահուրտեցան Տրովադայի յաղթող Յոյները: Առաջուց կ'ըսեն ալ որ ամերիկեան ձին

կրնայ մրցիլ յընթացս թագաւոր (Monarque) և Սոսերաւմարտ (Gladiateur) ըսուած անուանի ձիերուն հետ . նոյն իսկ Յորայ ձին երբոր ոտնատրոփ կը խխնջայ ու վաշ վաշ կ'ըսէ , պէտք է վախնայ համաշխարհական արուեստաւ հանդիսին ձիէն : Իրաւ է որ սա ալ կ'աւելցնեն թէ այս անհամեմատ նժոյգը եւ թանասունը հինգ հազար ֆրանգէ պակաս պիտի չաժէ ... սակայն դեռ ասիկայ Լա Դուք (la Toucques) և թագաւոր ձիերուն գինը չէ : Ափսոս . այս է անշահ զիւտերուն փնասը՝ որ պատուական , օգտակար և պիտանի բանէ մը աւելի կը գրաւեն հասարակաց ուշադրութիւնը և զարմանքը : Շատ անգամ տեսնուած է որ ամենէն աւելի գեղեցիկ դահլիճներու մէջ ծիծաղաշարժ միմսը խոհական մարդուն տեղը և խխնաութիւնը կը յափշտակէ , որուն ամեն մէկ խօսքը վճիռ մըն է , շնորհք մը , վարդապետութիւն մը : Իմաստնոց ժողովի մը մէջ ուր ծանր խնդիրներու վրայ վէճ կ'ըլլայ , մտուր հտպիտ մը գաւաւաղանը ձեռքը՝ մէկէն 'ի մէկ ճարտասանը խօսքէն կը դադրի և իւրաքանչիւր որ հտպտին մտիկ կ'ընէ :

Օր մը մինչդեռ Տերենտիոս , Հռովմայեցի մեծ բանաստեղծներէն մէկը , իր Անդրիասի աղջիկ երեւելի խաղը ձեռքընել կու տար , կատակերգութեան ամենէն աղուոր կտորին յանկարծակի արջապան մը անցաւ թատրոնին պատին տակէն « Ա՛րջ , ա՛րջ » պոռալով , ու մէկէն բոլոր ժողովուրդը ոտք ելլալով՝ մոռցաւ կատակերգութիւնը և բանաստեղծին ճշմարիտ խօսքերը , ու վաղեց արջերուն՝ անապատ դարձնելով թատրոնը :

Գոնէ նոր ըլլային այս փուճ ձեռագործները , բայց չէ , հին են ինչպէս ամեն բան որ հին է : Այս եօթանասունը հինգ հազար ֆրանգ արժող և ժամուան մէջ հինգ մղոն կտրող ձին՝ են թաղրելով որ ստոյգ ըլլայ՝ ողորմելի նմանութենէ մը զատ ուրիշ բան չէ : Որատիոս վեռնէ պատկերահանին անուանի հայրը , Կարոլոս վեռնէ , փայ-

տէ մտրուկ մ'ունէր տասուերկու ոտք երկայնութեամբ , ոտքէն ինչուան սրմբակը այնպէս համեմատ և պատշաճ՝ որ պատկերահանը ուղածին պէս կըրթութեան վարժող ձիու մը ամեն կեցուածքները իրեն ընել կու տար . « Ուրիշ բան չպակսիր իրեն , կ'ըսէր , բայց եթէ մտրակի հարուածը » :

Բայց ահաւասիկ ուրիշ հրաշալիք մ'ալ : Յովսէփ Տէզամիւս անունով մեքենագործ մը իր Յաղագս շարժիչ գոյուքեանց գրքին մէջ (Բարիզ 1722) չորս ձիէ լծուած կառքի մը նկարագրութիւնը կ'ընէ , զոր շիններ էր Տօֆէնը , Լուդովիկոս ԺԴի որդին զուարճացընելու համար : Սոյն Տօֆէնին համար շարադրած է Պոսիւէ իր Խօսք 'ի վէպս ազգացը , բայց վախեմ թէ արքունազարմ աշակերտը մեքենակաւորութեան զլուխ գործոցը ալ աւելի վեր սեպեց քան թէ խելքինը : « Կառքին երթալիք միջոցը կամ տրուած ճամբան՝ թագաւորին խորհրդոյ սենեկին ստոլն էր 'ի վէրսայլ , որուն երկայնքն էր եօթը ոտք և չորս բթաշափ , իսկ լայնքը՝ երեք ոտք և վեց բթաշափ , աս կառքը զրին ստոլին վրայ որ թագաւորին աթոռին դիմացն էր , ու կառքը ճամբայ ելաւ . ձիերը արունքնին սկսան շարժել , վերցնել ու քալել կենդանի ձիերու պէս : Երբոր ստոլին ծայրը հասան՝ կառավարը ձիերուն սանձը քաշեց ու դարձընել տուաւ . կառքը երկրորդ անգամ սկսաւ վազել ստոլին վրայ , բայց կառավարը նորէն ետ դարձընելով՝ թագաւորին կաղամարին և ստոլին վրայ եղած թղթին մէջէն անցուց . հոն թագաւորին դիմացը կանկ առաւ ան ատեն ծառայ մը որ կառքին ետեւ նստեր էր վար ցատքեց . պզտի ճորտ մը որ հիշաւրի պէս հագուեր էր՝ ոտք ելաւ , վաղեց դէպ 'ի կառքին դուռնակը ու բացաւ զայն . զի փոքրահասակ խաթուն մը կառքէն վար իջաւ , գնաց թագաւորին առջև կէս մէջքով ծռեցաւ ու աղերսագիր մը տուաւ իրեն՝ խիստ բնական և շնորհալի կերպով . քիչ մը սպասեց իբրեւ թէ պատասխան

առնելու համար՝ նոյն ժիջոցին պզտի ճորտը կը խաղար կառքին դռնակին հետ, փսփոխակի բանալով ու գոցելով։ Խաթունը նորէն ծռեցաւ թագաւորին, մտաւ կառքը՝ քիչ մը քովընտի դառնալով թագաւորը աչքէ չփախցընելու համար ու նստաւ բարձին վրայ. պղզտիկ հիշատարը մէկէն գոցեց դռնակը, իր տեղն ելաւ և առջինին պէս պառկեցաւ. հազիւ թէ գլուխը վար դրեր էր՝ կառավարը խարազանը զարկաւ ու ձիերը նորէն սկսան արշաւել. ծառան վազեց կառքին ետևէն ու վեր ելաւ անհնարին երագութեամբ։ Ձիերը երրորդ անգամ ետ դարձան ստոյլին ծայրէն, շրջան մ'ալ ըրին՝ միշտ կառավարին հնազանդելով որ մերթ ընդ մերթ զիւրեք կը մտրակէր։ Վերջապէս կառքը ինքիւրեն կեցաւ նոյն տեղը ուսկից որ ճամբայ ելեր էր, իբրեւ թէ տան գաւիթը կամ կառատունը մտնար ։

Ի՞նչ կ'ըսէք. կարելի է աս բանս, իրաւ է. ինչու անկարելի ըլլայ. Վօգանսօնի՝ բազը կ'ուտէր և կը մարսէր՝ յափշտօթիւն Համայնագիտակ թառգիրքը (Encyclopédie) շինող հեղինակներուն։ Կիկերոն, Հոմերի իլիականը, որ քսանըչորս երգ է և 15686 տող, ընկուզի կեղեի մը վրայ ամբողջ գրուած ունէր. կորեկի հասի մը վրայ գաղափարող մը ոսկի տառերով կը գրէր Հոմերի մէկ տողը. Խոսալացի մը ճկոյթ մատին ըղունգին վրայ գրեց Յովհաննէս Առաքելոյն աւետարանը։ Անցեալ անգամուան արուեստահանդիսին մէջ միթէ մենքալ չտեսանք կեռասի կուտի մը վրայ բարձրաքանդակ փորագրուած մէկ կողմէն Մարէնկոյի պատերազմը և մէկալ կողմանէ Աւագէրլիցինը։

Կալլիկրատէս անունով Աթենացի մը փղոսկրէ մըջիւններ շինեց այնչափ պզտիկ որ ինքը միայն կը տեսնար. ու

1 Վօգանսօն (1709-1782) գաղղիացի երևելի մեքենագէտ է, որուն Սէֆահաբ, Թէֆահաբ և Երէն-Բադ ինքնաշարժ մեքենաները մեծ անուն հանեցին և զարմացուցին բոլոր զաշխարհք։ Մարմոնգէլի Ալեոպոպոս խաղին համար քարք մը շինած է որ չէլով գերասան կնկան կուրծքը կը յարձըկէր։

րիշ անգամ չորս ձիով կառք մը շինեց որ մեղուի մը թեին տակ կը սղմէր։ Տարենտացին Արքիտաս փիճիի փայտէ պզտիկ աղանի մը շինեց էր որ կը թռչէր և թռչելուն տոներ կը մնէր։ Ռէմման անունով գերմանացի մըն ալ պողպատէ ճանճ մ'ունէր. ձեռքը բանալուն պէս ճանճը բզզալով կը թռչէր, ու երբոր յոգնէր՝ տիրոջը ձեռքը կը դառնար։ Հերոնիմոս Ֆապա անունով մէկը որ երևելի երաժիշտ էր, ամբողջ նուագարաններու կազմած մը շինեց էր, այսինքն սրինգ, ջութակ, ըստուարածայն ջութակ ու եղեգնափող, որ այնչափ սիրելի էր Մոլիէրի Ազնոջա կան քաղաքացոյն (le Bourgeois gentilhomme), Պ. Ժուլտէնի, արևուն առջի ճառագայթներուն այս գեղեցիկ նուագարանները՝ ամենը մէկէն երգ մը կը զարնէին կիսաձայն սիւով. Կարոլոս Հինգերորդ ու Փրանկիսկոս Ա հիացան մնացին։ Անգղիոյ Էդիսաբէթ թագուհւոյն ատենը՝ Մարկոս Ագալիօզ անունով ոսկերիչ մը երկրթէ կղպանք մը շինեց՝ վրան պղինձ անցուցած, հանգերձ իր պողպատեայ բալլիքովը, և բոլորը հազիւ թէ գարեհատ մը կը կըշռէր։ Այս կղպանքս արժանապէս կըրնայ այն յիսունօղակեան շղթային քով դրուիլ որով կապուած էր լու մը և երևելի գերի մը կը յիշեցընէր. օր մը լուսն կոտրելով իր կապանքները՝ փախաւ գերմանացի իշխանուհւոյ մը դիմացը, որ զինքը բռնելու ետևէ իյնալով՝ հասարակ լու մը գտաւ. անշուշտ շատ զարմացեր էր խեղճ կենդանին շղթայի զարնուած ըլլալուն համար։

Այս տեսակ հրաշքները մարդուս կարծածէն աւելի անթիւ են, և երջանիկ կը համարէինք զմեզ եթէ կարենայինք յարմար ատենին իմացընել Եւրոպայի ՊՊ. մեքենագործներուն ու զիւրեք կեցընել այն ճամբաներուն մէջ որ շատ կոխուած կոխկըռտուած են։ Բան չկայ որ մէկը համբերութեամբ չկարենայ գլուխ հանել, և յիրաւի ոյսպէս մանրագիտով աշխատիլը ամուլ աշխատանք մըն է։ Մեծ արուեստաւորի

մը պքանչելի և պատուական գործքը միշտ նախամեծար պիտի ըլլայ ողջ միտ մարդկանց առջև. տղայ մը միայն կրնայ զուարճանալ կեռասի մը կուտին վրայ եղած հրաշալիքներէն. որ և իցէ փայտակերտ ձիէ աւելի ընտրելի է ամենէն խեղճ իշուկը՝ որ մօրը քով խտտերուն վրայ կը վազվրուտէ. կեռասը ծառին վրայ և հարաւային արեւէն գունաւորուած, հոտաւէտ դեղձը որ պարտիզին զարդն է՝ երբոր շրջակայից մեղուները իրեն գեղեցկութիւններուն կը քաշէ, ահաւասիկ ասոնք են հրաշալիք: Պարապ տեղ կ'աշխատիս այնչափ մանր մրջիւններ շինելու՝ որ դուն ալ հազիւ հազ կը տեսնաս. ես սխրացած կը կենամ՝ ճշմարիտ մրջիւնին առջև, որ բեռը չարկած կրցածին չափ կ'երթայ ինչուան որ ընկերները իրեն օգնութեան գան: Ո՛ր կը մնայ այս աշխոյժ տեսարանին քով Տօֆէնին պզտիկ կառքը: Միտքդ են, սիրելի ընթերցող, հօրենական պարտիզին ամեն զարմանալի բաները. հարսնեկէն ելած թիթեռնիկը, խորխը ձգած մողեզը, մետաքսով զարդարեալ և բզզացող իշամեղուն, շերեփակութը որ արծաթի թևովը բարակ մը կը դպէր արծաթափայլ լճին երեսին, և խղունջը որ պզտիկ հարուածէ մը գլուխը պատենին մէջ կը քաշէր. ասկէ աւելի պարզ և գեղեցիկ մեքենականութիւն կրնայ ըլլալ: Ոչ երբէք վօգանսօն ասոր հետ բաղդատուելու բան մը կրցած է հնարել. ո՛հ տեղերնին կենան ձեր փայտէ ձին, ձեր ինքնաշարժ մեքենաները, ձեր աւելորդ լծակները և անիւները. եթէ ինծի հարցընես՝ նէ, ամենէն աւելի մեծ մեքենագործը ան է որ ամենէն առաջ ջաղացքին վրայ թէ մ'աւելցընելով՝ նոյն իսկ քամին ջաղացականին գերի ըրաւ:

Միայն օգտակար ճարտարութիւնն է հրաշքներ գործողը, և ինքն է մայր անսպառելի՝ օրինաւոր հարստութեց: Պ. Բիզգէ ըսուած գենուացի մը կը պատմէր Անգղիայէն դառնալէն ետքը, թէ ինչպէս Գաղղիոյ մէկ սոռ արժող բանը 926,450 ֆրանգ կը բերէր. ինչ-

դիրը ժամացոյցի զսպանակներ շինելուն վրայ էր, և ահաւասիկ բառ առ բառ Գենուացի վաճառականին հաշիւը. « Անգործ երկաթի մէկ լիպրէն սոռ մը կ'աժէ. անկից պողպատ կը շինուի, և այս պողպատով՝ զսպանակները. այս ամեն մէկ զսպանակը գարեհատի մը տասներորդ մասը կը կշռէ և կը ծախուի կէս կիլոյի (13 ֆրանգ, 25 սանդիմ), թէ որ առաջին կարգի է մէկ լիպրէն կշռելով 7,000 գարեհատ կու գայ. որով կրնայ տալ 70,000 զսպանակ, որոնցմէ իւրաքանչիւրը կէս կիլոնէ արժելով կը բերեն 35,000 կիլոնէ»:

Տեսարք և թաղաւորք առաջիկայ արուեստահանգիսիս, մարդկութեան չէ թէ խօսող պաճուճապատանքներ և մեքենաշարժ խաղալիկներ պէտք են, որոնցմէ բաւական ունինք մեր դահլիճներուն մէջ, հապա գործունեայ, մտաւոր, օգտակար գորութիւններ: Հնարեցէք թնդանօթներ, հրացաններ, նորանոր մարդ սպաններու գործիքներ... մենք պատուոյ մեծ մրցանակը և միաձայն գովութիւնը այն երջանիկ և փառանշան մարդուն կը պահենք որ մեզի պիտի ցուցընէ հեղեղը իր փոսին մէջ բռնելու մեծ արուեստը և զայրացած գետը կեցընելու իր յանդուգն և ապականարար ասպատակութեանց մէջ: Ո՛հ, ինչ սրտակտուր տեսարան. քսան տարի չեղած՝ Լուառը երեք անգամ իր խոպանացեալ եզերքներուն վրայ կործանումն և սարսափ տարածեց. երեքին մէջէն ամենէն սաստիկը վերջինն եղաւ որ խորտակեց բոլոր Շադօնէօֆի թումբը ինչուան Օռլէանի դռները, և այս ընդարձակ միջոցիս մէջ աւազը յաջորդեց դալարութեան, աւերակներ ծածկեցին ցորենոյ արտերը, տիղմը լեցուց պարտէզները. եկեղեցին ալ համակործան ինկաւ փլաւ այս ահաւոր ձախորդութենէն: Սակայն կը լսէք այս ժողովրդոց հովուին պերճախօս ձայնը որ իրենց օգնութեան կը կանչէ զերկինս և զերկիր: Քիչ ատենէն դիտութեան ալ խորհուրդ պիտի հարցուի, թէ ինչպիսի ուժով կրնայ ինքը

այս անողորմ հարուածին առաջն առնուլ, ինչպէս պիտի մտնայ այս աւերման գաղտնեացը մէջ զանոնք փճացընելու համար: Թումբ մը ուսկից անցնիլը անկարելի ըլլայ, թումբ մը որ այսուհետեւ կարող ըլլայ թէ զխրճիթը և զղղեակը, թէ արտը և թէ պարտէզը պահպանելու այս արշաւանքներէն որ չար ևս են քան զՆորմանդացւոց արշաւանքը, երբոր բովանդակ ժողովուրդը կ'աղաղակէր աղօթքներուն մէջ. « Ի բռնութենէ Նորմանդացւոց ազատեալ զմեզ, Տէր » . (A furore Normanorum, libera nos Domine): Ահաւասիկ այս է աշխատութիւնը, այս է գտնալու արժանի բանը. ինչուան որ այս զօրաւոր թումբը չգտնուի, պիտի խնտանք հնարագիտաց տկարութեանը և անշահութեանը վրայ: Երբաւի կարծեմ որ եթէ տեսած ըլլային երկնասահան անձրևներուն առատութենէն զայրացած հեղեղներուն տւերմունքը, եթէ ականատես ըլլային այն զիշերային և ցորեկուան ապականութեանց՝ զորոնք և ոչ մէկ գրիչ մը կրնայ ստորագրել և ոչ ձայն մը պատմելու. եթէ տեսած ըլլային փրփրալից կոհակներուն մէջէն ծերուն խշտեկին և տղուն որորոցին անցնիլը, տղան որ կը ժպտի վտանգին մէջ և պրդտիկ ձեռուրները կ'երկնցընէ դէպ 'ի մօրը որ տանը փլատակներուն տակ ընկողմեր է. եթէ լսած ըլլային այն աղաղակները և այն լուսթիւնները որ հաւասարապէս սարսափելի են, այն աղօթքները և այն հայհոյանքները որ մի և նոյն սրտերէ կ'ելլան, մեր ճարտարները չէին մտածեր ամենևին փայտէ ձիեր շինելու, այլ կը ջանային այն պիտի ամուր տախտակէ պատուարներ կանգնել, որ կարենայինք ըսել արշաւասոյր ջրերուն . « Ասկէ անդին պիտի չերթաք » : Երկնքի ճարտարապետին համար աւաղի հատիկ մը բաւական եղած է մշտնջենապէս սանձելու զմոլեգին ովկիանոսը :

Բայց, գոհութիւն Աստուծոյ . եթէ թումբերը չեն կրնար դիմանալ ողողմունքին, եթէ բան մը չկրնար արգիլել

այս լեռներէն իջած կատաղի հեղեղներուն թափը, և եթէ անհրաժեշտ պէտք է որ երբեմն երբեմն դաշտերուն բերքերը կորսուին և սուրբ եկեղեցիք ալ կործանին, որպէս զի մոռացկոտ մարդիկ ազաչաւոր ձեռուրներն երկինք վերցընեն . եթէ այս է հարկը որ մայրերը յափշտակեն իրենց զաւակները մրկկին մէջ, և յուսահատեալ որդին իր կենաց վտանգովը ազատէ ծեր ծնողները որ կ'ըսեն իրեն . « Գնա, ասկից հեռու փախիր, թող որ մեռնինք », կայ թումբ մը որ չտապալիր, անընկճելի արգելք մը, գրեթէ աստուածային ամբարտակ մը ընդդէմ այս աշխարհաւեր հարուածներուն, ոյժ մը զօրաւոր քան զամենայն մարդկային ոյժ, զիւտ մը որուն առջև բոլոր զիւտերը կը խաւարին, միով բանիւ փառք մը որուն բրաբիոնն յերկինս է . . . Ողորմութիւնը, ողորմութիւնը որ կ'ազատէ և կը նորոգէ: Ինքն է զօրութիւն և ապաւէն, յոյս և խորհուրդ, ինքն է մխիթարութիւն և քաջութիւն, ներկայիս և ապառնուոյն, և յԱստուծոյ կու գայ:

ԿԱՐՈՒՍՍ ՎԱԼԻԻ

Խմբագիր Musée des Familles
Օրագրին:

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՅԱՐԵՒԵԼՍ

Սէյլան կղզոյն արտաւար փիղերը .
— Կալկադայ նահանգին խաիշիկներուն յռարկաշորոտքեան կերպը :

Պ . Օնտրաշի, հունգարացի ազնուական կոմսը, կը պատմէ որ 1847ին մինչ բովանդակ հունգարիա ապստամբութեան մէջ էր, որ մը լրագիր կարգալու ժամանակ միտքը դրաւ որ ճամբորդութեան ելլէ այրեցած դօտուոյն տակ և դէպ 'ի յարևելս՝ մարդկութեան խանձարուրքը դիտելու համար: Այս մտածութեանը երբորդ օրն շիտակ վէն.